

Encunyacions a la Sicília catalana

MIQUEL CRUSAFONT I SABATÉ

Introducció

1. Nou diner de Ferran II
2. Els pesals de pirral
3. Moneda local de Messina?
4. Variants de llegenda de dos pirrals

Els homes fan la història, o bé la història es tria l'home que necessita en cada moment? Probablement ambdues coses són certes. De fet, però, hi ha moments particularment crítics en la vida d'un país que només homes excepcionals saben encarrilar.

Per Catalunya, per la confederació catalano-aragonesa, ho fou en produir-se el traspàs de Jaume I, anomenat «El Conqueridor»: barrat el pas pel cantó de França (desfeta de Muret 1213, tractat de Corbeil 1258), bloquejada de moment l'expansió peninsular (tractats de Cazola 1179 i Almiçra 1244) calia canalitzar tota l'empenta expansiva del país envers l'única direcció que restava oberta: el Mediterrani.

Contra el Papa i contra França, obstacles desmesurats, aquesta fou l'empresa principal de Pere II el Gran. El 1282 es produïa a Sicília la revolta contra el domini dels Anjou, coneguda per les *Vespres Sicilianes*. Als abusos d'autoritat dels Anjou i als anhels d'independència d'una terra que havia conegut el període florent dels reis normands, s'hi afegia també com assenyala Spahr,¹ l'opressió fiscal i l'abús de la «mala moneda».

El 1284 desembarca Pere el Gran a Sicília, cridat pels naturals, que el proclamen rei conjuntament amb la seva esposa Constança, única supervivent del llinatge sicilià, car era filla del rei Mamfred (1258-1266).

Derrotades les forces franco-papals, gràcies sobretot al domini del mar (cinc victòries navals sobre les forces de la «croada»), el domini català s'aferma a Sicília i s'hi manté fins als temps de Ferran II.

1. SPAHR, Rodolfo, *Le monete siciliane dagli Aragonesi ai Borboni*. Fondazione Ignazio Mormino del Banco di Sicilia. Palermo, 1959. Pág. 3.

Cal aclarir aquí un punt important: els lligams legals amb l'illa no són sempre molt estrets en aquest període, però com diu Pierre Vilar: «Sicília, a la mort de Pere el Gran, fou separada de les possessions aragoneses, i àdhuc, dues vegades, per tal d'acabar amb l'hostilitat francesa i pontificia, els reis catalans hagueren de comprometre's a garantir el seu retorn a la dinastia d'Anjou. De fet (i és ben bé aquí el signe de l'empenta de les forces catalanes en aquesta data), els tractats no són aplicats; els fills menors de la família reial barcelonina s'implanten a Sicília, tot guardant a llur servei nobles, soldats, mariners catalans i assegurant un tractament de favor als comerciants de llur país d'origen. El 1302, la situació de fet fou ratificada per llurs adversaris. A Sicília, a Mallorca i a Barcelona pogueren regnar prínceps diferents, a vegades en disputa entre ells; però la solidaritat familiar, i sobretot la comunitat d'interessos comercials, de lleis marítimes, de raça i de llengua, feren que l'estranger no s'equivoqués gens: soldats, mariners, comerciants, tant si estaven al servei dels reis de Sicília com dels de Mallorca o dels d'Aragó, en tota la conca del Mediterrani, foren coneguts com a "catalans".»²

La TAULA ens mostra la línia dinàstica siciliana i les seves relacions familiars amb el tronc central de Catalunya-Aragó. A partir de Martí I l'Humà, no hi torna a haver dinastia col·lateral a Sicília. Ferran I declara inseparables els trons de Sicília i Catalunya-Aragó i, de fet, s'hi mantenen.

Les monedes encunyades en aquest període reflexen aquesta situació: Pere el Gran va crear per a Sicília, com després a Catalunya amb el croat, la moneda que convenia a la nova expansió comercial: el pierreale, pirral o aragonesa de plata, que valia 12 diners. També encunyà dobles diners i diners de billó i agostars d'or, aquests darrers sembla que en poca quantitat. L'anvers de totes aquestes monedes presenta l'escut de les quatre barres, el qual es manté en la majoria dels tipus fins a arribar a Ferran el Catòlic, adhuc en els temps de més allunyament.

Fruit dels esforços de Pere el Cerimoniós, Sicília retorna totalment a la sobirania de la corona en temps del seu fill Martí l'Humà, i tal com deiem avans, ja no s'en separa més.

Però aquest lligam de dret aviat deixa de representar una influència de fet: en temps de Carles I, Sicília es converteix en una peça més de l'Imperi. Així veiem com el 1554 és creat al Consell d'Itàlia que s'ocupa dels afers de Sicília, Nàpols i Milà, que fins aquell moment havien estat competència del Consell d'Aragó, intensificant així l'obra de castellanització iniciada en temps de Ferran II.³ També com a base comercial comença a perdre importància atenent a dos fets: l'enemistat i guerra amb els països «infidels» que desarticula tot el sistema de Consolats mediterrans i la nova direcció atlàntica del gran comerç.

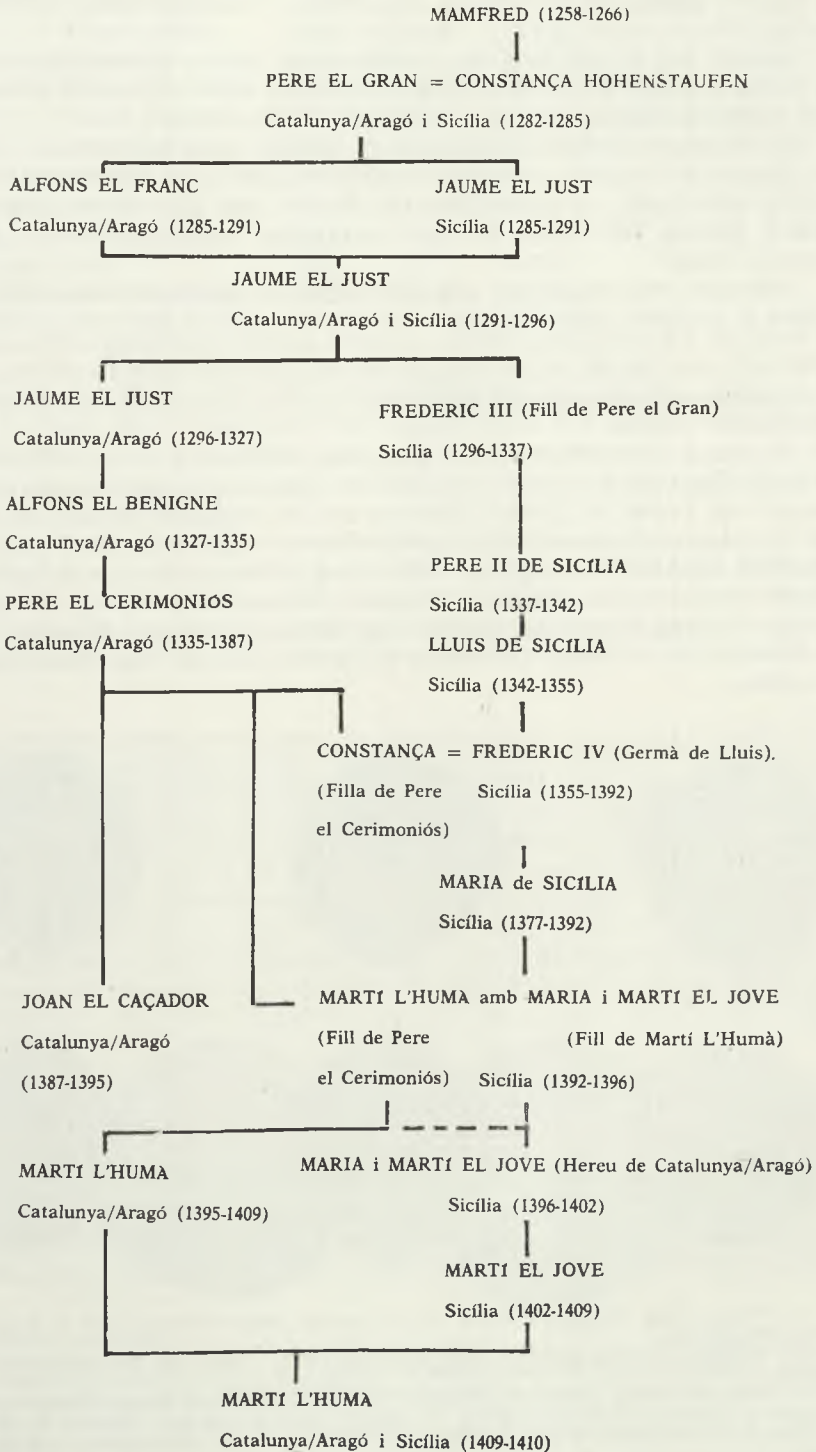
També en aquest cas les monedes reflexen la situació: Ja amb Ferran II la intitulació comença a ésser predominantment «Rei de Castella, Rei de Sicília», quedant el títol de «Rei d'Aragó» a continuació del de Castella... si hi cabia.

Carles I s'intitula sempre en les monedes de Sicília: «Emperador, Rei de Sicília». La paraula «Aragó» desapareix a partir d'aquest moment d'una manera definitiva, per bé que escadusserament apareixin en alguna moneda

2. VILAR, Pierre, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, volum II: El medi històric. Edicions 62. Barcelona, 1968. Pàg. 91.

3. SOLDEVILA, Ferrán, *Història de Catalunya*. Editorial Alpha. Barcelona, 1963. Pàg. 918.

TAULA

les quatre barres, en la majoria dels cassos, alternant amb les àligues de Sicília.

Atenent tot el que hem dit, podem doncs parlar de monedes catalanes de Sicília des de Pere el Gran fins a Ferran el Catòlic, període en que l'illa està predominantment sota la influència de Catalunya.

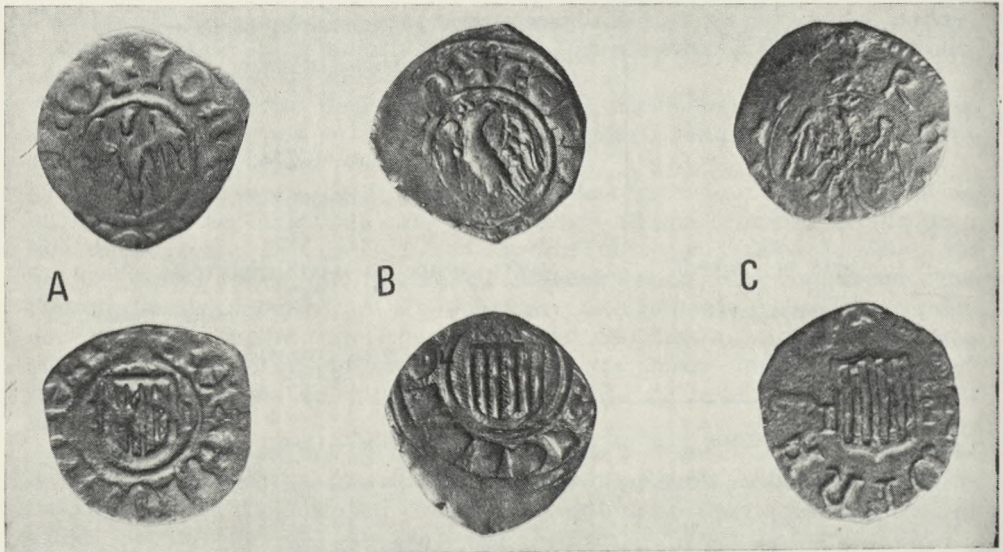
Les monedes catalano-sicilianes, i en general totes les monedes catalanes del diguem-ne «imperi» comercial mediterrà, han estat força desateses pels nostres estudiosos, no existint des de l'Heiss ⁴ més que estudis parcials. Els estudis globals han estat fets per estrangers, sobretot italians: Sambon, Caggiati, Spahr.

Aquestes notes volen ser una molt modesta aportació a aquests estudis, donant a conèixer alguns variants i peces del període que hem comentat.

1. Nou diner de Ferran el Catòlic

El diner sicilià s'havia estabilitzat des de Martí el Jove (1402-1409) amb el tipus àliga/quatre barres, semblant al del pirral ⁵ i així perdura fins els pitxols ⁶ de Ferran el Catòlic, que presenta les següents diferències: El nom del rei retorna al costat de les quatre barres (com en els de Pere el Gran), l'escut és apuntat per dalt i per baix, sense la fina trama que hi havia en les barres i el cercle que envoltava l'escut i l'àliga desapareixen.

En la fotografia i descripcions que venen a continuació veiem el diner de Joan II (A), el pitxol de Ferran el Catòlic (B) i al mig (C) el diner que descrivim:

4. HEISS, Alois, *Descripción general de las monedas hispanocristianas desde la invasión de los árabes*. Madrid, 1865.

5. Utilitzem la denominació de pirral proposada pel Sr. Vilaret per als pierreales o aragoneses de Sicília.

6. Diners o pitxols són noms equivalents. De tota manera SPAHR anomena diners els encunyats fins Joan II inclòs, i pitxols els de Ferran II, basant-se en la denominació utilitzada en els documents de la seca. La nova peça de Ferran II l'anomenem diner per la seva total semblança amb els diners de Joan II.

<i>Anvers</i> :	IOANNES.D.G.	FERD...G	REX SICILIE
	Aliga voltada de cercle.	Aliga voltada de cercle.	Aliga sense (o amb) cercle
<i>Revers</i> :	REX SICILIE	REX SICILIE	FERDINANDO
	Escut català amb trama i cercle.	Escut català amb trama i cercle.	Escut català apuntat i sense trama ni cercle

*Mestres de**la Seca* : I.I., I.C., M.C.

M.C.

I.P.

Metall : billó

billó

billó

Pes/Diàm. : 0,48-0,58/13 mm.

0,609/14,5 mm.

0,70/16 mm.

Podem observar com el nou diner és en tot semblant als de Joan II, variant només el nom del rei, que és Ferran, essent doncs com un enllaç entre els diners de Joan II i els de Ferran II. El nexa d'aquest enllaç és el mestre de seca: M.C., que correspon, segons Spahr,⁷ a Matteo Compagna i del qual es coneixien diners del regnat de Joan II i no del de Ferran II. En canvi són coneguts tarins de plata i trionfs d'or de Ferran II amb les inicials d'aquest mestre de seca.⁸

L'atribució d'aquest diner a Ferran II no presenta dificultat atenent que Ferran I el d'Antequera apareix sempre en les llegendes FERAND, FERNAN o FERRAND, però mai amb la D en quarta posició, es a dir, com FERDINAND i sobretot pel fet de que Matteo Compagna exercí les seves funcions als darrers temps del regnat de Joan II i als primers de Ferran el Catòlic.

2. *Els pesals de pirral*

Existeixen unes peces de coure anepígrafes que pels seus escuts corresponen al període català de Sicília i que pels seus pesos i aspecte fan suposar que siguin ponderals o pesals de pirral. En possessió dels que a continuació descrivim amb els nùms. 1 i 2 vàrem consultar amb el Sr. Mateu i Llopis, el qual ens va confirmar la suposició i ens va mostrar que ell ja n'havia descrit un (el 2) com a tal.⁹

Quedava doncs per aclarir que també són pesals les altres dues peces, éssent per tant tres els pesals coneguts fins ara de pirral i que a continuació descrivim:

7. Op. cit., nota núm. 1.

8. Les dades qui hi han sota la fotografia de la peça C corresponen al diner descrit. Les que hi ha sota les peces A i B corresponen al tipus general de diner i pitxol de Joan II i Ferran i els pesos i diàmetres els donats per SPAHR. Les fotografies son per millor fer veure la correlació entre aquestes tres peces.

9. MATEU I LLOPIS, *Catálogo de los ponderales monetarios del Museo Arqueológico Nacional*. Madrid, 1934.

N.º 1.— *Anvers*: Sense llegenda. Aliga amb les ales esteses mirant l'esquerra voltada de cercle de punts.

Revers: Sense llegenda. En el camp, escut català amb una creu al damunt i una F a cada banda, tot plegat voltat d'una sanefa de 8 arcs de cercle i anelletes, tot dins de cercle de punts, a semblança dels reversos dels pirrals.

Metall: Coure. Pes: 3,168 gr. Diàmetre: 18 mm.

Paruta, tab. 127, n.º 4. Heiss, lám. 116, n.º 8.¹⁰

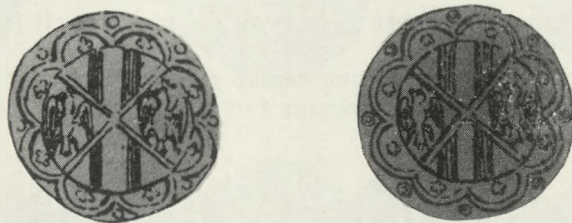

N.º 2.— *Anvers*: Sense llegenda. En el camp, escut rodó que l'omple totalment alternant les àligues de Sicília amb les quatre barres de l'escut català. Tot voltat de cercle de punts.

Revers: Exactament igual.

Metall: Coure. Pes: 3,056 gr. Diàmetre: 17,5 mm.

Paruta, tab. 129, n.º 6. Heiss, lám. 117, n.º 6. Cagiati, pàg. 91.¹¹

N.º 3.— *Anvers*: Com l'anterior però voltat d'una sanefa d'arcs de cercle i dues rengleres de punts, semblant al n.º 1.

Revers: Exactament igual.

Paruta, tab. 129, n.º 7. Heiss, lám. 117, n.º 5. Cagiati, pàg. 91.¹²

10. L'obra de PARUTA la coneixem només per les referències de Heiss i Cagiati. L'obra de Heiss és la mateixa citada en la nota 4.

11. CAGIATI, Memmo, *Le monete del Reame delle Due Sicilie*. Nàpols, 1916. Les altres dues obres son les citades en la nota anterior.

12. No disposem de la peça descrita, tant Heiss com Cagiati la donen com a variant de l'anterior i per tant és de suposar que no difereixi molt en pes i en diàmetre, paràmetres que no donen cap dels dos autors. La fotografia es de l'obra de l'Heiss.

Els pesos dels pirrals oscilen entre 2,80 i 3,30 gr., segons podem veure en l'obra de Spahr que els relaciona.¹³

No hem pogut consultar l'obra de Paruta que descriu per primera vegada aquestes peces, però tenim les referències de Heiss i de Cagiati que en parlen.¹⁴

La n.º 1 la descriu Heiss (no Cagiati) dient el següent: «Hemos clasificado de Federico III la pieza de vellón n.º 8 por tener dos F-F a los lados del escudo; no obstante sentimos no poder asentar con más fundamento nuestra aserción.»¹⁵ Confirmant la impressió de Heiss podem afegir: que només en els pirrals de Frederic III i del seu successor Pere II apareix una creu damunt l'escut català. Donada la curta durada del regnat de Pere II (1337-1342) la probabilitat ens decanta cap a Frederic III (1296-1337). Quant a les F-F als costats de l'escut, sabem que en els pirrals aquestes lletres indiquen el mestre de seca. Repassant les inicials de mestres de seca donats per Spahr veiem que cap correspon a F-F, però sí que en trobem un que apareix en els pirrals de Frederic III amb una sola F. Cabria doncs la possibilitat de repetició de la inicial o bé que una fos del mestre de seca i l'altre de Frederic. En tot cas les F-F no contradiuen l'atribució a Frederic III. Heiss no diu tampoc si la peça la considera o no moneda.

Les n.º 2 i 3 les descriu Heiss sense indicar classe de moneda i Cagiati com a «quattrinos» (o tesseras). Paruta les havia atribuïdes a Frederic III. Heiss les dona com del temps de Maria (1377-1392) «por la semejanza que tienen con el anverso del n.º 3 de esta reina», referint-se al diner que Spahr descriu amb els núms. 15 a 22, els únics diners del període català que representen l'escut amb aquesta disposició. A falta de més dades sembla lògic el raonament de l'Heiss.

3. Moneda local de Messina?

Ens ha vingut a les mans una moneda que seria prou interessant si no fos pel metall, una espècie de llautó, metall que no es troba en cap moneda de l'època que ens ocupa. La descripció és com segueix:

13. Op. cit., nota 1.

14. En aquesta i en les altres citacions de HEISS i CAGIATI ens referim sempre a les obres citades en les notes 4 i 11, respectivament.

15. En realitat HEISS diu Frederic II, però hem adoptat l'ordinal III perquè és el que hi trobem en les monedes d'aquest rei.

- Anvers:** ✠ AGRANMERCIA:AMISSINA:I:D: En el camp, escut quarterat rodó amb M majúscules i creus, molt probablement l'escut de Messina ja que l'actual és una creu i la M podria ésser la inicial del nom de la ciutat.
- Revers:** .REGNI:SICILIE:ARAGON. En el camp, escut quarterat en diagonal amb les armes de Catalunya i Sicília, la corona del qual talla la llegenda. Als costats de l'escut MC.
- Metall:** Llautó. Pes: 2,902 gr. Diàmetre: 25 mm.

El fet del metall ens fa afirmar que es tracta d'una moneda falsa i, per tant, no podem fer d'aquí en endavant més que suposicions, ja que no s'enconeixen d'autèntiques similars a aquesta.

Crec que cal descartar la possibilitat d'una falsificació moderna a la vista de l'estat de la moneda (foradada i gastada) que la fan poc atractiva i de baix preu, i pel fet que la moneda catalano-siciliana sigui poc apreciada i per tant ofereixi pocs atractius als falsificadors. Tampoc tindria sentit falsificar una moneda de la qual no se'n coneixen exemplars autèntics amb un metall inadequat.

Si ens trobem davant d'una falsificació d'època cap pensar quina mena de falsificació és. Si observem el pes de la moneda i tenint en compte que cal afegir el pes perdut pel forat i el desgast, veiem que s'acosta més al pes del pirral d'or o agostar (3,95) que al pirral de plata (2,60). El fet que sigui metall groc ens reafirma en la suposició d'una falsificació d'una moneda d'or. D'altra banda sabem que les falsificacions de l'època acostumen a ser de factura basta, amb llegendes sovint il·legibles. La perfecció del cuny d'aquesta moneda, en la qual apreciem perfectament la fina trama dins les barres, ens fa pensar en un fals de metall i no d'encunyació.

Ens trobaríem doncs davant d'una moneda encunyada en la seca, que sigui per ser una prova d'encunyació, sigui per error, s'hauria encunyat en metall groc en comptes d'or.

Seguint la cadena de suposicions podem intentar la classificació de la moneda corresponent a aquesta prova: Es tractaria d'una moneda local de Messina, ja que el nom de la ciutat és clarament legible en l'anvers. Com que no hi ha nom de rei caldrà deduir a quin temps pot correspondre. L'estil de la moneda: escut, corona, etc., ens fan pensar que és una peça d'època renaixentista. Les inicials M.C. només poden correspondre a l'avans citat mestre de seca Matteo Compagna, ja que és l'únic amb aquestes inicials. Es tractaria doncs dels darrers temps de Joan II o dels primers anys de Ferran II, la qual cosa és coherent amb l'estil de la peça.

Ens decantem per Joan II per les següents raons: 1) El fet d'aparèixer els regnes de Sicília i Aragó i no Castella ni Hispania. 2) El tipus de lletra, ja que si bé ens trobem amb lletres llatines, les quals comencen en el regnat de Joan II, el traç no té pas la perfecció que observem en les de Ferran II i en canvi s'assemblen més a les de Joan II, el qual només utilitza caràcters llatins precisament en les monedes d'or.

Queden encara més incògnites: Què significa la llegenda de l'anvers? Podria ésser que en l'època de la guerra a Catalunya contra Joan II s'encunyessin aquestes peces per atendre les necessitats del comerç en la vila de Messina? Podria ser que «GRAN» fes referència a gran, a cereals i «MERCIA» fos una contracció de «mercatori», és a dir, mercaders? En aquest cas I.D. podria significar IN DEO, tal com ens va suggerir el Sr. Mateu i Llopis.

Resumint, doncs, la suposició és la següent: En temps de Joan II possiblement durant la guerra a Catalunya, s'encunyaren o es feren proves per a encunyar monedes d'or locals a Messina per atendre el comerç de gra, principal recurs de l'illa. Les llegendes voldrien dir: «DEL REGNE DE SICÍLIA I ARAGÓ» i «ELS MERCADERS DE GRA DE MESSINA, EN DEU», aproximadament.

Només la troballa de monedes autèntiques o de documents que en fessin referència ens podran donar raó de la certesa o falsetat de les anteriors suposicions.

4. *Variants de llegenda de dos pirrals*

L'estudi exhaustiu fet per Spahr permet poques adicions al seu nombrosíssim inventari. No obstant això, la gran varietat que sempre trobem en les monedes medievals fa que puguin encara aparèixer petites variants de llegenda com les que descrivim a continuació:

1. — Pirral de Pere el Gran: tipus amb àliga coronada i sense roses al costat de l'escut que correspon als núms. 20, 21, 22 de Spahr.

Variant: En tot igual al n.º 20, però en el revers, entre les paraules SICIL i REGIA hi ha un apòstrof en comptes de 3 punts, és a dir:

Anvers: ✠:P:DEI:GRA:ARAGON: SICIL:REX:

Revers: ✠ COSTA:DEI:GRA:ARAG': SICIL'REGIA

2. — Pirral d'Alfons el Magnànim: tipus amb C-C estilitzades als costats de l'escut, que correspon als n.ºs 1 a 11 de Spahr.

Variant: En tot igual al n.º 2, però l'anvers acaba en SICILIE, és a dir:

Anvers: ☒ ALFONSU:D:GRA:REX:SICILIE

Revers: ☒ AC:AThENARU:NEOPA:DUX